

УДК 336.71

Г.В. Кравчук, д-р екон. наук, професор**М.В. Дубина**, асистент**Н.С. Пилипенко**, студентка**О.П. Федоренко**, студентка

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ

У статті досліджено основні аспекти функціонування кооперативних банків в європейських країнах та проаналізовано перспективи розвитку цих установ в Україні.

В статье исследованы основные аспекты функционирования кооперативных банков в европейских странах и проанализированы перспективы развития этих учреждений в Украине.

The main aspects the functioning of cooperative banks in European countries are investigated and the development prospects of these institutions in Ukraine are analyzed in the article.

Постановка проблеми. Ефективна діяльність банківської системи країни є запорукою стабільного розвитку національної економіки та функціонування, відповідно, національного господарства, що впливає на загальний соціально-економічний розвиток суспільства.

В Україні склалася банкоцентрична модель побудови фінансового ринку, за якою провідну роль у процесах кредитування та фінансування реального сектору економіки відіграють саме банківські установи. Згідно з діючим законодавством у сучасних умовах на фінансовому ринку можуть існувати різноманітні банківські установи залежно від специфіки надаваних послуг, обсягів активів, приналежності засновників тощо. Відповідно, за колективною формою власності комерційні банки можуть бути створеними у вигляді як акціонерних банків (формують свій капітал шляхом об'єднання індивідуальних капіталів через випуск та викуп акцій) та кооперативних банків.

На сьогодні всіх комерційні банки, що функціонують на фінансовому ринку України, є акціонерними товариствами. Кооперативних банків у країні немає. Відповідно, виникає питання щодо причин такої ситуації, враховуючи світовий досвід досить успішної діяльності зазначених установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи стан та перспективи створення кооперативних банків на фінансовому ринку України, варто відзначити, що окремі аспекти діяльності кооперативних установ вивчаються у працях таких учених, як В. Гончаренка, Ю. Лузана, Лю Це Я та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак ґрунтовні та систематизовані дослідження щодо закордонного досвіду діяльності кооперативних банків у науковій літературі на сьогодні практично відсутні. Така ситуація й обумовила вибір теми наукової статті.

Мета статті – концептуалізація існуючих підходів до функціонування кооперативних банків у контексті адаптації зарубіжного досвіду до активізації та розвитку діяльності цих установ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до чинного законодавства України кооперативні банки створюються за принципами територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одно-

го року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю [1].

Подібне визначення терміна “кооперативний банк” дає Господарський кодекс України. Так, згідно зі статтею 338 «Кооперативний банк – це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися місцеві та центральний кооперативні банки» [2].

Кооперативні банки – одні з різновидів кредитних кооперативів, які функціонують у різних країнах світу. Батьківщиною кредитної кооперації є Німеччина, де у середині XIX ст. паралельно почали діяти дві моделі – товариства Германа Шульце-Деліча і Фрідріха Вільгельма Райффайзена. Їх поява стала початком формування системи кооперативних банків. Прогресивна ідея фінансової взаємодопомоги населення досить швидко набула популярності у більшості країн Європи, передусім Австрії, Англії, Італії, Російської імперії, Франції [3].

У Німеччині на сьогодні діє близько 3000 кооперативних банків, у містах їх називають Фольксбанк, а в сільській місцевості – Райффайзенбанк. Основою створення кооперативних банків у Німеччині послужила ідея про «допомогу шляхом самопомоги», що з'явилася більше 125 років назад і ґрунтувалася на принципі самоврядування і солідарної відповідальності. Сьогодні кооперативні банки пропонують універсальний асортимент послуг, незважаючи на те, що їх діяльність зосереджена на безстрокових і ощадних внесках, а також на видачі короткострокових і середньострокових кредитів своїм членам. Необхідно зазначити, що обсяг довгострокових кредитів постійно зростає. Якщо раніше членами кооперативного банку були ремісники, особи, які займалися промислом, і фермери, то нині основна маса – працівники і службовці.

Операції розрахунку між окремими кооперативними банками проходять через регіональні центральні банки, завдання яких приблизно відповідають завданням жироцентралей в організації ощадних кас. Ця група банків складається з чотирьох установ. Верховною організацією кооперативної банківської групи є DG Bank (DeutscheGenossenschaftsBank AG), який має право випускати акції і виконує банківські операції всіх видів. Як універсальний комерційний банк, він здійснює свою діяльність по всьому світу.

Для представлення інтересів банків у відносинах із законодавчим органом, з Федеральним банком, з Відомством з нагляду за кредитною справою та з іншими державними органами, а також з громадськістю усі групи банків організовані в кредитні союзи. Кредитні союзи беруть участь у парламентських слуханнях під час ухвалення парламентом (Рейхстагом) найважливіших законодавчих рішень, співпрацюють із Німецьким федеральним банком і Федеральним відомством з нагляду в розробці й уніфікації правил ведення банківської справи. Значна роль у цьому Федерального союзу німецьких банків.

Федерації, що діють на рівні, центральні банківські союзи приватних банків, ощадних кас і кооперативних банків мають регіональні і навіть локальні організації. Крім того, до складу банківських союзів входять ревізійні об'єднання. Незалежно від держа-

вного контрольного органу вони здійснюють контроль за діяльністю та ліквідністю банків, що входять до складу союзу. Ступінь співпраці державних органів контролю з цими союзами досить великий. Наприклад, ліцензію (дозвіл на право займатися банківською діяльністю) видає Відомство з нагляду за кредитною справою, яка при цьому зобов'язана враховувати думку відповідного банківського союзу (ст. 32 ЗКД). Відповідні союзи по групах банків займаються також організацією системи страхування депозитів. Це характерна особливість німецької системи захисту вкладників, завдяки якій грошові кошти на рахунках клієнтів зберігаються практично в повному обсязі.

Наразі кооперативні банки займають провідне місце в європейській системі банківського ринку. На початку 2009 р. у країнах Європи функціонувало 4200 місцевих кооперативних банків, із близько 60 тис. відділень. Вони охоплювали, у середньому, близько 20 % європейського фінансового сектору. Їхніми послугами користувалися 45 млн членів та 159 млн клієнтів [4].

Сучасний банківський сектор Італії включає Banche Popolari (BPs) (аналог німецьких «народних банків» – модель Г. Шульце-Деліча) і Banche di Credito Cooperativo (BCCs; модель, що діє за принципами В. Райффайзена). Основна відмінність класичних моделей полягає у тому, що міські кооперативи Г. Шульце-Деліча (у подальшому Volksbanken – «народні банки») формували позичковий фонд за рахунок вкладів від своїх членів, а товариства В. Райффайзена аналогічний фонд створювали на основі державної позики, взятої під солідарну відповідальність усіх членів («позикове коло»). Якщо, приміром, сучасні кооперативні банки Німеччини мають єдину систему «народних» і райффайзенбанків, які мало чим відрізняються між собою, то Banche Popolari й Banche di Credito Cooperativo зберегли окремі класичні ознаки (таблиця) [5].

Таблиця

Головні особливості моделей італійських кооперативних банків*

Характерні риси	Моделі італійських кооперативних банків	
	Banche Popolari (BPs)	Banche di Credito Cooperativo (BCCs)
1	2	3
1. Пріоритетне обслуговування членів	Не передбачене	Згідно з Законом про банки (ст. 35), вони повинні надавати кредити передусім своїм членам. За дотриманням цієї норми слідкує Державний Банк Італії. Він може робити певні виключення
2. Обмеження радіусу дії	Не передбачене	Закон про банки (ст. 35) передбачає, що існуючі законодавчі обмеження мають чітко відображати статут кооперативного банку. Згідно з цими критеріями банк може охоплювати суміжну область лише за умови, що його членами є 200 осіб з цієї області
3. Наявність акцій	Так	Ні
4. Принцип голосування на загальних зборах	Один член – один голос (Закон про банки, ст. 30)	Один член – один голос (Закон про банки, ст. 34)
5. Обмеження фінансової участі	Не більше 0,5 % від капіталу для фізичних осіб. А для юридичних осіб зобов'язання згідно зі статутною нормою (Закон про банки, ст. 30) не можуть перевищувати 10 % (інструкції «BoI regulations»)	50 000 євро на одного члена, незалежно від того чи фізична, чи юридична особа (Закон про банки, ст. 33)

Продовження таблиці

1	2	3
6. Кількість членів на загальних зборах	Цивільний кодекс вимагає максимальної кількості членів, але хоча б не менше 10 % (ст. 2539)	Цивільний кодекс вимагає максимальної кількості членів, але хоча б не менше 10 % (ст. 2539). Асоціація BCCs рекомендує забезпечувати одного делегата з дорученнями від трьох членів
7. Управління лише з боку членів	Так. Особи, які не є членами, можуть бути власниками акцій, але беруть участь у загальних зборах на правах асоційованого члена (Закон про банки, ст. 30)	Так
8. Розподіл чистого доходу	ВРs зобов'язаний направляти не менше 10 % чистого доходу до резервного капіталу. Іншу частину згідно зі статутом або розподіляти серед членів, або спрямувати на благодійну діяльність (Закон про банки, ст. 30)	Закон про банки (ст. 37) вимагає, щоб BCCs відраховували щонайменше 70 % щорічного чистого доходу до резервного капіталу. Крім цього, 3 % мають бути відраховані до спеціального фонду взаємодопомоги (Fondo Sviluppo SpA, у Федеральну кооперативну касу) для сприяння і розвитку кооперації
9. Право перетворення на акціонерне товариство	Можуть бути реорганізовані за рішенням членів. Держрегулятор також може дозволити злиття з іншою юридичною особою і перетворення на акціонерне товариство, у разі відсутності необхідного на зборах банку кворуму (Закон про банки, ст. 31)	Для зміни статусу банк має бути ліквідованим. При цьому BCCs повинен мати внески у Fondo Sviluppo. У цьому випадку може відбуватися або злиття між Banche di credito cooperativo і перетворення їх на Banche Popolari, або інші банки, які мають акціонерну форму (Закон про банки, ст. 36)

*Джерело: [5]

Система кооперативних банків Австрії представлена народними банками і райффайзенбанками. Нині кожний другий австрієць користується послугами кооперативних банків, які займають близько 25 % фінансового ринку. Особливістю функціонування кооперативних банків Австрії є те, що значну перевагу мають райффайзенбанки.

Система райффайзенбанків Австрії має три рівні – місцевий, регіональний і національний. Місцевий репрезентують 560 кооперативних банків із 2300 відділеннями, навколо яких об'єднано 2,1 млн членів і близько 4 млн клієнтів. Вони є основними власниками регіональних банків, які функціонують у федеральних землях Австрії і формують другий рівень системи. Останній, третій рівень, уособлює Центральний кооперативний банк Австрії, що знаходиться у Відні і є третім за величиною австрійським банком.

Особливістю системи народних банків, які поряд із групою райффайзенбанків посідають чільне місце у банківському секторі Австрії, є її децентралізоване функціонування. Провідною фінансовою установою народних банків Австрії є Volksbank AG. За організаційно-правовою формою це акціонерне товариство. Контрольний пакет акцій належить 58 австрійським регіональним народним банкам. До австрійської Volksbank Gruppe на початку 2009 р. входило 63 місцевих народних банків із 545 представництвами. Система обслуговує фінансові потреби 525 тис. членів. У народних банків Австрії працює 5041 співробітник [6].

Діяльність кооперативних організацій Австрії відіграли вагомий роль у процесі трансформації та розвитку кооперативних банків у країнах Центральної та Східної Європи. Зокрема це стосується співпраці у сфері фінансування виробничої та ремісничої сфер,

будівництва об'єктів готельного бізнесу, надання лізингових та консалтингових послуг, трансформації кооперативних банківських систем Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі та Словенії і сприяння їх вступу в Міжнародне об'єднання народних банків [7].

Досвід закордонних країн свідчить, що кооперативний рух і, відповідно, функціонування кооперативних банків, є важливою складовою розвитку суспільства і вимагає від держави загальної підтримки.

Враховуючи особливу соціально-економічну природу та місію кооперативів у суспільстві, Міжнародна організація праці (МОП) у 1966 р. прийняла рекомендацію «Про кооперативи в країнах що розвиваються», в якій рекомендувала урядам усіх країн-членів МОП активно, використовуючи всі можливі засоби, сприяти розвитку національних кооперативних рухів. У 2002 році була прийнята нова Рекомендація МОП «Про сприяння розвитку кооперативів», в якій, зокрема, відзначено, що при розробці й перегляді застосовуваного до кооперативів законодавства, політики й нормативно-правових актів уряду повинні проводити консультації з кооперативними організаціями. Крім цього, уряди мають полегшити доступ кооперативам до послуг підтримки з метою їхнього зміцнення та підвищення життєздатності як господарюючих суб'єктів, визнавати роль кооперативів і їхніх організацій, розвиваючи відповідні механізми, що сприяють створенню й зміцненню кооперативів на національному та місцевому рівні, залежно від обставин вживати заходів, які сприяють доступу кооперативів до джерел фінансування, інвестицій і кредитів [8].

Важливість кооперативного руху неодноразово підкреслювалась і Організацією Об'єднаних Націй. Так, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 44/58 «Національний досвід у сфері сприяння кооперативному руху» (1989 р.), а також доповідях Генерального секретаря ООН на 49-й (1994 р.) та 51-й (1994 р.) сесії Генеральної Асамблеї ООН відзначалось унікальне значення кооперативів для світового соціально-економічного розвитку. В зв'язку з цим ООН прийняла рішення щорічно в першу суботу липня відзначати Міжнародний день кооперації. У 2002 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла ще одну Резолюцію «Кооперативи в процесі соціального розвитку», в якій підкреслюється, що кооперативи, особливо в умовах глобалізації, є ефективним механізмом покращення життя і боротьби з бідністю. А на 64-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, що відбулась у грудні 2009 р., була прийнята Резолюція «Кооперативи в процесі соціального розвитку», якою ще раз було підкреслено важливе значення кооперативів у покращенні життя широких верств населення, у зв'язку з цим, 2012 р. був проголошений міжнародним роком кооперативів.

Таким чином, враховуючи специфіку діяльності кооперативних банків, на нашу думку, найбільш привабливими сегментами національної економіки для їх функціонування можуть стати:

1) сільське господарство – насамперед підтримка класу дрібних фермерів, який на сьогодні лише формується в країні, особливо забезпечення фінансовими ресурсами молодих сімей, що займаються фермерською діяльністю (тваринництвом, рослинництвом, вирощуванням овочів) і залишаються працювати та жити у сільській місцевості;

2) переробна промисловість – підтримка дрібних підприємців, що займаються переробкою сільськогосподарською продукції як у містах, так і в селах з метою продажу її у регіоні виробництва (дрібні пекарні, м'ясопереробні цехи, кондитерські мініфабрики);

3) торгівля – підтримка дрібних торговців, що забезпечують мешканців відповідної території необхідними промисловими та споживчими товарами;

4) сфера побутового обслуговування – забезпечення фінансовими ресурсами підприємців, що надають побутові послуги населенню;

5) туризм – підтримка підприємців, що надають туристичні послуги внутрішнього туризму в країні та займаються зеленим туризмом (зростання зон зеленого туризму в регіонах);

6) ремесло – забезпечення фінансовими ресурсами ремісничих майстерень певної території.

Основними перевагами створення кооперативних банків в Україні можна вважати такі:

1) неможливість розвитку кооперативного банку від побажань та волі невеликої кількості людей, що приводить до здійснення менш ризикованих кредитних операцій, операцій з цінними паперами та нівелює у майбутньому можливість швидкого пере-продажу банку іншим особам;

2) враховуючи територіальність дії кооперативного банку, рішення щодо надання кредитів, або здійснення інших активних операцій приймаються керівництвом на порядок швидше, ніж працівниками спеціалізованих комерційних банків, яким притаманна складна та багаторівнева за своєю будовою організаційна структура;

3) працівники кооперативних банків більш проінформовані про сучасний економічний розвиток регіону, в якому функціонує кооперативний банк, та можуть більш якісно оцінити різноманітні ризики, які можуть виникати у процесі надання кредитів підприємствам регіону та при здійсненні інших активних операцій;

4) як правило, здійснюючи діяльність у певному регіоні, кооперативні банки з часом створюють ефективно діючу мережу філій, представництв, банкоматів, що підвищує якість надання послуг клієнтам;

5) при побудові дворівневої системи існування кооперативних банків (наявність центрального та місцевих банків) існує завжди ефективно діюча система рефінансування та допомоги тим кооперативним банкам, що опинилися у складному фінансовому становищі;

6) як правило, кооперативні банки не беруть активної участі на міжбанківському ринку та не кредитують звичайні комерційні банки, що нівелює можливість отримання збитків у результаті банкрутства будь-якого комерційного банку в країні;

7) можливість розробки фундаментальних принципів діяльності та створення системи контролю за їх дотриманням;

8) можливість залучення до створення кооперативних банків фізичних та юридичних осіб, які не мають значних тимчасово вільних фінансових ресурсів, особливо в контексті постійного збільшення вимог Національним банком України до обсягу статутного капіталу. Так, на сьогодні вимогою регулятора є мінімальний розмір статутного капіталу на рівні не менше 120 млн. грн. Відповідно, не всі власники комерційних банків здатні віднайти або залучити необхідні ресурси, щоб відповідати нормативам. Якщо, як у випадку з кооперативним банком, власників більше 50 осіб, це дещо полегшує вирішення проблеми пошуку додаткових фінансових ресурсів;

9) надання якісних послуг мешканцям регіону, де здійснює свою діяльність кооперативний банк, призведе у майбутньому до зростання довіри до такого банку та забезпечить більш стабільну ресурсу базу для його функціонування та ін.

Однак поряд з перевагами функціонування кооперативних банків є також і недоліки, що притаманні їх діяльності в Україні, а саме:

1) відсутність історичного досвіду функціонування кооперативних банків у незалежній Україні;

2) складна процедура створення кооперативних банків у порівнянні з банками, що створені у вигляді акціонерних товариств;

3) більш складна процедура управління кооперативним банком, оскільки всі засновники є рівними між собою і не мають права вирішального голосу, що може інколи призводити до неможливості прийняття консолідованих та погоджених рішень;

4) відсутність нормативних та законодавчих норм регулювання діяльності кооперативних банків в Україні, що враховували б специфіку діяльності цих установ;

5) обмеженість діяльності кооперативних банків лише певною територією та ін.

Очевидно те, що створення кооперативних банків в Україні не можливе без фінансової підтримки держави. Приміром, формування статутного капіталу може мати таку пропорцію, за якої 70 % становлять державні кошти (надані у вигляді цільової позики під солідарну відповідальність членів) і 30 % вклади членів регіонального кооперативного банку. Створюючи сприятливі умови для розвитку кооперативних банків, держава має одночасно сформувати систему нагляду за розвитком таких установ з метою нівелювати можливі зловживання, які були притаманні діяльності комерційних банків та кредитним спілкам на початку фінансово-економічної кризи. Важливою складовою побудови цивілізованої діяльності кооперативних банків є також делегування частини повноважень щодо здійснення контролюючої функції до національних та регіональних об'єднань кооперативних банків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, діяльність кооперативних банків, як свідчить закордонний досвід їх функціонування, є важливою складовою побудови економічно розвиненої країни. Особливо важливим є діяльність зазначених установ для розвитку малого підприємництва. Саме тому актуальними стають питання щодо формування умов для активізації процесів створення кооперативних банків в Україні.

Проте, враховуючи ситуацію сьогодення, якій притаманні численні невирішені проблеми у розвитку банківської системи, а саме: проблеми неякісних кредитних портфелів комерційних банків, закритість інформації про власників банків, нестабільність фондового ринку та постійну зміну законодавчого та нормативного поля функціонування українських банків, питання створення умов для ефективного функціонування кооперативних банків навряд чи скоро будуть у центрі уваги політичної еліти, регулятора та економічних суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
3. Бубнов Л. И. Кредитные кооперативы способны устоять перед финансовыми цунами [Електронний ресурс] / Л. И. Бубнов. – Режим доступу: <http://www.orema.ru/766>.
4. European co-operative banks in financial and economic turmoil Contribution of the EACB to the Expert Group Meeting on «Co-operatives in a world in crisis» and the International Year of Co-operatives United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/cooperatives/eacb.pdf>.
5. Пантелеймоненко А. О. Досвід кооперативних банків Італії: загальна характеристика та практичне значення для розвитку фінансово-кредитної системи України [Електронний ресурс] / А. О. Пантелеймоненко. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/pantelejmonenko.htm>.
6. Пантелеймоненко А. О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи [Електронний ресурс] / А. О. Пантелеймоненко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 146-151. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/vpdad/2010_2/146.pdf.
7. Моренова Н. Ю. Міжнародна кооперативна співпраця як інструмент секторальної економічної інтеграції України в ЄС [Електронний ресурс] / Н. Ю. Моренова. – Режим доступу: <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/fedor/stat/1.pdf>.
8. Гончаренко В. В. Міжнародні кооперативні принципи і розвиток псевдо кредитних спілок в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Гончаренко. – Режим доступу: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/num/goncharenko.htm>.
9. Генеральна конференція Міжнародної організації праці. Рекомендація щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_249.